

Időm Gombrowiczsal

1991. március-április

Március szinte gombrowiczlanul illant el. Mint oly gyakran, most is a munkáim akadályoztak a munkámban - és még azt sem bírom eldönteni, hogy valóban így van-e ez, vagy csak ürügyeimet öltöttem bohócruhába. Mindenesetre tény, hogy a Párizsba autózásom előtti napokban - mert ezt itt Párizsban írom, április 3-án - megírtam egy hangjátékok (pályázatra, az előleget már tavaly felvettem), kijavítottam régi darabomnak, a SÍRKŐ ÉS KAKAÓ-nak a második részében ezt-azt, és felkérésre egy esszé is remekeltem, **EÖRSI ISTVÁN HATVANÉVES** címen. Ez utóbbi foglalatosság élvezetet okozott, mert ki-gúnyolhattam egy álszentségre berendezkedett műfajt: az efféle felköszöntőkben többnyire túl-teng a nekrológjelleg, és ezt a hódoló epitetonok áradata sem takarhatja el. Ráadásul elidegeníthettem magamtól, és ily módon le is győzhettem ideig-óráig a félelmet, amellyel ez a kerek számú évforduló, hiába próbálok fiatalos gesztusokkal bagatellizálni, mégiscsak eltölt.

A múlt hónapban gombrowiczkodásomból csak arra futotta, hogy végezzek jórészt fiatal korában írott novelláinak kötetével, és megnézzem amatőr előadásban világszátíróját, az OPERETT-et. Régóta ismerem ezt a darabot, verseit nyersfordításból én magyaráztam jó pár évvel ezelőtt. Színpadon is láttam, Újvidéken egy lengyel előadást, Dejmek rendezésében, aztán a vígszínházi produkciót 1979-ben. A darab az operettforma „monumentális idiotizmusába” zsúfolja századunk történelmét, a hagyományos úri osztályok biztonságban tenyésző parazitizmusát, majd a náciizmus és bolszevizmus zászlai alatt megszervezett csőcselék uralmát, ahol is a régi úri társaság reprezentánsai náciikká válnak, a lakájokból pedig bolsik lesznek és végül, az elavult és embertelen divatok után, utópisztikus reményként, a koporsóból meztelenül kikelő szépséget, azt a látomásos formába öltöztetett - pontosabban: vetkőztetett - indítványt, hogy térjünk vissza egészséges ösztöneinkhez, a természet adta varázshoz. A „Vissza a természethez” huszadi századi változata ez, Albertinka meztelenségével a darab végén esztétikailag és morálisan is megsemmisíti a korábbi, nem ember-szabású divatokat. Az efféle végki-csengés egyszerre mutatja, milyen engesztelhetetlen Gombrowicz a meglévő hatalmakkal és választ-ható alternatívákkal szemben, és milyen tanácstalan, ha azzal az undok, gyakorlati kérdéssel szem-besül, hogy mi volna tulajdon-képpen a teendő. Ezt az utóbbi megjegyzést nem bíráltnak szán-

tam. A kommunista ideológusok arra kötelezték volna az írókat, hogy mutassanak „kivezető utat”, vagyis csapják hozzá művük anyagához a kommunista párt odavá-gó időszerű jelszavait. Az íróknak azonban nem kivezető utat kell mutatniuk, hanem minden egyéb szempontot figyelmen kívül hagyva végig kell gondolniuk és érzék-letesen ábrázolniuk kell azt a konfliktuskomplexust, mely mű-vüket ihleti és élteti. Olykor - ki-vételes esetekben - az emberi vi-szonylatok könyörtelen és pontos rajzából kitetszik valamiféle kive-zető út iránya, máskor csak általá-nos szinten fogalmazza meg egy-egy színpadra bókászó Fortin-bras, hogy új világ kezdődik majd, ki tudja, milyen; megint máskor utópista látomás érzék-el-teti, szintén elvontan, az áhított megoldás moralitását. Csak egyet-len szabály nem sérthető meg ezen a téren károsodás nélkül: az író nem mondhat többet vagy mást, mint ami benne rejlik ábrázolt anyagában.

Az előadás, amelyet most lát-tam, éles fényt vet a szellem ki-szolgáltatottságára olyan korban, melyben a dilettantizmus ökre akadálytalanul legelhet a politikai konjunktúrák mezején. Szörnyű szenvedést okozhat az is, ha vala-mely rendező Szophoklész vagy Shakespeare kontójára próbálja bizonyítani eredetiségét. De ezek-nek az íróknak a művei már a kultúrtörténetnek, sőt a közgon-dolkodásnak is szerves részei, így hát lerázzák magukról a rájuk ag-gatott és természetüktől idegen konstrukciókat. Kevésbé ismert művek esetében azonban az anyag felelőtlen kezelése felér egy-egy aljasul kitervelt rágalma-zással vagy brutális megbecstele-nítéssel.

Az OPERETT-nek azokon az előadásain, amelyeket régebben láttam, a rendezőknek a kommu-nista kultúrpolitika eszén kellett túljárniuk, úgy kellett ábrázolni-uk a kétfajta csőcselékét, hogy az egyik, a bolszevik formájú mégse legyen annyira csőcselékszerű. A budapesti előadáson például a megnyerő külsejű Hegedűs D. Géza játszotta a lakáj-diktátort, miközben a nácifigurának, akik Gombrowicz intenciójának meg-felelően zsákokból bújtak elő, a legsötétebb és legbaljósabb em-bertelenség stilizált allegóriái vol-tak. Hasonló - bár kisebb mérvű - eltulodást tapasztaltam a lengyel előadáson is. Felháborodásom természetesen nem ismert mérté-ket. Elvégre Gombrowicz nem történelmi esszét alkotott, és nem a két totalitáriánus rendszer em-bertelenségét hozta közös nevező-re, hanem egyszerűen csak azt ábrázolta a maga művészi eszközei-vel, hogy a történelem szele elfúj-

ja a régi, úri világot, és kétfajta ember- és kultúrellenes szörnyű-ség zúdul a helyébe, az egyik tö-kéletesen szellemtelenül, a másik az elfajzott, rossz lelkiismeretű szellem segítségével. Csak az olyan előadás lehet tisztességes, amely a kétfajta iszonyt egyforma intenzitással állítja színpadra.

Ha a most látott rendezés csak azért bosszantott volna fel, mert az operettforma semmibe vételével vitt színre egy operettet, akkor szót se vesztegetnék rá. Nem ez az egyetlen színházi vállalkozás, ahol a felkészületlenség hőskötemény-be illő méreteket ölt, és ilyenkor a művészek csaknem mindig úgy segítenek magukon, hogy gyá-moltalanságukat a stílári eredeti-ség leheletvékony látszatával von-ják be. Ebben az esetben azonban a dilettantizmusoz olyan mérvű hamisítás párosult, melyhez ké-pest a régi, professzionalista pro-dukciók csak szemérmes és szóra is alig érdemes torzítások. A ren-dező egyszerűen elhagyta a náci-ikat, és csak egyetlen - bolszevik - csőcselékét vitt színre. Ehhez fi-gyelmen kívül kellett hagynia az OPERETT dramaturgiáját. Flor, a nagy divattervező mindenkit zsákba öltöztet, mert azt reméli, hogy amikor leveszik a zsákot, az alóla kibukkanó ruhákból meg-tervezheti a jövő divatját. Az egész második felvonást az a feszültség élteti, hogy mi rejlik a maszkabá-lozók zsákjai alatt. Nos, a most lá-tott előadás művészei is felöltik a zsákot, de a szög nem bújik ki be-lőle. Nácik nem is léteztek soha, a bolszevikok számláját terheli mind-az, ami rossz volt. A darabnak ez az átértelmezése jól illik egy olyan ország légköréhez, ahol az egyik legbefolyásosabb politikus tombo-ló sikert arathat azzal az állításá-val, miszerint a kommunisták bü-neihez képest a náciák összes tette első áldozós gyerekek csínytevése csupán. Azon a héten, amikor a szóban forgó előadást láttam, egy magyarországi újságban ciángázt követeltek azokra a nemzetellenes firkászokra, akik populista írókra másznak, mint a tetvek. Magyar-országban Auschwitz után csak-nem egy fél évszázaddal ismét ci-ángáz útján óhajtják az ideológiai nézeteltéréseket kiküszöbölni, és eközben a színpadról eltűnnek a náci szörnyetegek, az 1939-ben emigrált Gombrowicz írói képze-letének szülőitei. (Azt már épp csak megemlítem, hogy az elő-adás végén üres a koporsó, nem emelkedik ki belőle a meztelen Albertinka, hanem az eddigi sze-replők beledobálják néhány ruha-darabjukat, egyik-másik gatyában ácsorog ott, kínos és értelmetlen látvány.)

(Részlet Eörsi István írásából, megjelent a budapesti Holmi c. folyóiratban.)